

urodzonego już dziecka lub osoby dorosłej. W tej interpretacji argument „świętości życia ludzkiego” wzbudza jednak te same wątpliwości, co inne wersje argumentu potencjalności.

Pojęcie wartości życia człowieka jest, jak wiadomo, pojęciem niejednoznacznym. Podstawowe wątpliwości dotyczą tego, czy wartość życia człowieka ma charakter obiektywny, niezależny od odczuć danej osoby, czy też subiektywny i uzależniona jest od preferencji jednostki. Myślę, że właśnie z powodu tych trudności interpretacyjnych, dotyczących sposobu rozumienia pojęcia „wartość życia człowieka”, Dworkin mógł w ogóle pokusić się o postawienie tezy, że w sporze dotyczącym przerywania ciąży podstawowym założeniem aksjologicznym jest uznanie wewnętrznej wartości życia człowieka.

Recenzowała *Alicja Przyłuska-Fiszer*

„Scopus” — kwartalnik filozoficzny studentów Studium Kroatystycznego Uniwersytetu Zagrzebskiego.

W marcu 1996 r. ukazał się w Zagrzebiu pierwszy numer „Scopusa”, czasopisma poświęconego problemom filozofii. I nie byłoby w tym nic nadzwyczajnego, gdyby nie fakt, że jest to kwartalnik wydawany przez studentów Studium Kroatystycznego (Studia Croatica), które otwarto na uniwersytecie zagrzebskim przed pięcioma laty. Studenci kształcą się tam na trzech kierunkach: filozofii, nauki o społeczeństwie i studiów komparatystycznych — Croaticum. Jednak dopiero po kilku latach udało się zrealizować ideę obecną już od początku istnienia studiów, z inicjatywy części studentów 3. i 4. roku powołano bowiem do życia redakcję, zaś jej dziełem stała się koncepcja czasopisma i kształt 1. numeru. W słowie wstępnym redakcja deklaruje zainteresowanie przede wszystkim filozofią, ale też i dyscyplinami pokrewnymi — socjologią, historią, naukami przyrodniczymi, literaturą, kulturą. Lektura kolejnych numerów „Scopusa” pozwala z satysfakcją stwierdzić, że redakcja rzeczywiście dotrzymała słowa; pojawiają się często materiały z pogranicza filozofii i innych nauk humanistycznych. Redaktorem naczelnym nowego czasopisma filozoficznego jest Tomislav Bracanović, a ukazuje się ono w nakładzie 500 egzemplarzy. Do chwili obecnej wyszły cztery numery, ostatni z datą: grudzień 1996 r.

„Scopus” ma bardzo prosty i czytelny układ. Każdy numer otwiera najobszerniejszy dział, będący przeglądem prac studentów (eseje, studia, interpretacje), przeważnie nie przekraczających objętością kilku stron, w założeniu powinny to być prace na poziomie wyższym od poziomu prac seminaryjnych. Drugim działem są przekłady klasyków filozofii, zwłaszcza te potrzebne do pracy w czasie seminariów, Chorwaci bowiem, jak sami przyznają, cierpią właśnie na chroniczny

brak przekładów. Trzeci dział to rozmowy z wybitnymi filozofami, naukowcami, ludźmi kultury. Żadne poważne czasopismo o aspiracjach naukowych nie może obejść się bez recenzji, dlatego dział czwarty wypełnia krytyka publikacji książkowych. Ostatni wreszcie stanowi przegląd najciekawszych wydarzeń w życiu naukowym środowiska — konferencji i sympozjów organizowanych zarówno przez Uniwersytet Zagrzebski, jak i instytucje pozaakademickie. Ciekawym i potrzebnym pomysłem wydaje się idea bardzo krótkich streszczeń tekstów zamieszczanych w 1. dziale, od numeru 3. w języku niemieckim, a w 4. numerze także w języku angielskim. Ułatwi to zapewne recepcję tego czasopisma poza granicami Chorwacji, co zapewne jest celem studentów z Zagrzebia, chcą bowiem na jego łamach nawiązać współpracę z kolegami z innych środowisk akademickich. Numer 4. „Scopusa” zamyka alfabetyczny (według nazwisk autorów tekstów) spis treści całego rocznika. Otwiera zaś 1. numer motto z dzieła Matii Vlačicia Ilirika (Mathias Flacius Illyricus), wybitnego XVI-wiecznego myśliciela chorwackiego: *Cum igitur aggredieris lectionem alicuius libri, id statim initio, quodad eius fieri potest, age, ut primum scopum, finem aut intentionem totius eius scripti, quod veluti caput aut facies eius est...* Dzięki niemu termin stosowany w antycznej dialektyce i retoryce, mający szczególne znaczenie w egzegezie średniowiecznej, znalazł też swoje miejsce we współczesnej filozofii i dał tytuł czasopismu studentów Uniwersytetu Zagrzebskiego.

Teksty zamieszczone w 1. dziale na ogół są napisane specjalnie dla „Scopusa”, zdarza się jednak, że stanowią streszczenie prac wygłoszonych na sympozjach naukowych lub przygotowanych na seminaria w ramach zajęć studenckich. Ich autorzy najchętniej sięgają do filozofii klasycznej, poczynawszy od antyku. Tomislav Bracanović (w 1. numerze) na podstawie fragmentów *Uczty* pisze o pojęciu miłości u Platona, a w pracy będącej nieco zmienioną wersją referatu z sympozjum na Cresie (nr 4 „Scopusa”) próbuje opisać rozumiane jak najszerzej zagadnienia metafizyki i etyki w dziele greckiego filozofa. Ciekawy, bo odbiegający od charakteru tego działu, jest tekst Alexandra Krahnekego z Moguncji (nr 4), będący przekładem fragmentów 1. i 2. Heraklita. Autor stara się wskazać istniejące możliwości przekładu tekstu greckiego, stawiając jednocześnie pod znakiem zapytania rozwiązania translatorskie zastosowane przez Heideggera. Tomislav Bracanović, wychodząc z założenia, iż znaczenie Plotyna w historii filozofii jest większe, niż się to zazwyczaj uważa, przedstawia kwestię wzajemnej relacji ciało–dusza w dziele Plotyna (nr 2 „Scopusa”). Do *Rozprawy o metodzie* i *Medytacji* sięga Hrvoje Jurić, by opisać przestrzeń filozoficznego myślenia u Kartezjusza (nr 1), natomiast Alica Baččević w tekście *Rozumienie historii kultury człowieka u Vica* (nr 2) omawia główne dzieło Nowa nauka włoskiego filozofa historii, prawa i polityki — Giambattisty Vico. Tej samej epoki dotyczy artykuł Daria Barona (nr 3), w którym autor analizuje zagadnienia metafizyczne w dziełach Barucha Spinozy (głównie w *Etyce*, ale też i w *Listach*), przedstawia jego rozumienie Boga jako substancji będącej zamkniętym, niezależnym systemem

tworzącym świat. Pośród prac studentów filozofii znalazło się miejsce (w 3. numerze) na artykuł prof. Waltera E. Ehrhardta z Hanoweru, po raz pierwszy opublikowany w 1977 r. w czasopiśmie „Studi Urbinati”. W artykule tym, noszącym znamienity tytuł *Tylko jeden Schelling*, jego autor — na przekór powszechnie przyjętemu sposobowi recepcji Schellinga — udowadnia, że dzieło niemieckiego filozofa tworzy całość, która nie ma jeszcze określonej nazwy i dla której nie został znaleziony żaden pozwalający je wyróżnić *genos*. XIX-wieczna filozofia i postać F.W. Nietzschego zainteresowała Toma Galli; w swoim artykule (nr 1) stawia sobie za cel opisanie znaczenia i roli, jakie w dziele autora *Tako rzecze Zaratustra* odegrało pojęcie sztuki i tego, co artystyczne. Filozofia współczesna znalazła się na łamach „Scopusa” m.in. za sprawą Boška Pešicia (w 3. numerze), który próbował wypełnić lukę w chorwackiej recepcji M. Heideggera, do tej pory nie zajmowano się bowiem zagadnieniem czasu w dziele niemieckiego filozofa. Rajka Zaninović z Instytutu Leksykograficznego im. M. Krležy z Zagrzebia publikuje (w 4. numerze) referat *The Future of Religion* wygłoszony w czasie zajęć seminaryjnych na studiach podyplomowych w Dubrowniku (1994 r.). Omawia w nim główne założenia społecznej i politycznej filozofii J. Maritaina, ukształtowane już w 1936 r. w dziele *Humanizm integralny*, a rozwijane w późniejszych pracach. Interesuje ją przede wszystkim problem suwerenności w stosunkach jednostka — państwo, założenia historycznego ładu moralnego, krytyka marksizmu i filozofii historii w pracach Maritaina. Kolejny gość chorwackiego czasopisma, Gerhard Ehrl, poświęca swój długi artykuł osobie i dziełu (filozoficznej antropologii) Helmutha Plessnera (nr 3). Jedynym akcentem rodzimym w 1. dziale „Scopusa” jest tekst Tomislava Zajca omawiający rolę mowy *Głos na rzecz metafizyki* wygłoszonej na rozpoczęcie roku akademickiego 1899/1900 na Uniwersytecie Zagrzebskim przez Gjura Arnolda i jej wpływ na rozwój chorwackiej filozofii u progu stulecia (nr 1). Cztery prace w omawianym roczniku „Scopusa” poświęcone zostały twórcom, dla których filozofia nie była jedyną — lub nie była wcale — dziedziną ich działalności. I tak Hrvoje Jurić w 2. numerze czasopisma pisze o krytyce filozofii w twórczości A. Camusa, koncentrując się wyłącznie na jego rozprawach i proponując dla ich zrozumienia trzy typy lektury: sam tekst, kontekst i podtekst. W tym samym numerze chorwackiego kwartalnika znaleźć można artykuł zatytułowany *Problem moralności w dziełach Williama Szekspira*. Wbrew zapowiedzi zawartej w tytule autorka tekstu, Tatjana Bubenik, zawęża pole refleksji do *Makbeta*, omawia też renesansowe rozumienie metafizycznych aspektów duszy człowieka, teorię afektów opartą na relacji zmysłowej i racjonalnej duszy, wreszcie walkę rozumu i uczuć w tragedii Szekspira. Tomislav Zajec przedstawia w swoim artykule refleksję Bertolta Brechta na temat teorii teatru (nr 3), a Tatjana Bubenik (nr 4) zajmuje się pojęciem czasu w szczególnej teorii względności Alberta Einsteina. Odrębną grupę tekstów składających się na 1. dział „Scopusa” stanowią prace będące bądź zwartą syntezą pewnych zagadnień filozoficznych, bądź omówieniem kwestii z pogranicza różnych dyscyplin humanistycz-

nych. Należy do nich z pewnością bardzo krótki przegląd teorii chaosu, od chaosu deterministycznego po geometrię fraktalną, autorstwa Srećka Gogicia (nr 1), a także fragment pracy Damira Buterina, który w ramach studiów filozoficznych na Macquarie University w Sidney zajął się problemem zła z punktu widzenia filozofii religii (nr 1). Luka Maršić w tekście *Fenomenologia i fizjologia (śmiertelność)* przedstawia swoje refleksje na temat cielesności i duchowości człowieka, na temat śmierci, a także jej roli w życiu jednostki (nr 2). Damir Mravunac podjął się spojrzeć na zagadnienia ekologii z punktu widzenia społecznej nauki Kościoła (*Encykliki i ekologia*, nr 2), a Marijan Krivak w referacie napisanym z okazji sympozjum naukowego w Dubrowniku (1996 r.), opierając się na badaniach socjologicznych, próbował opisać rolę religii w tworzeniu świadomości narodowej, jej wpływ na rozwój tzw. konfliktu bałkańskiego w ostatnich kilku latach, wreszcie na życie w postkomunistycznej Chorwacji. Numer 4. „Scopusa” otwiera tekst Roberta Baricia z Moguncji, inspirowany artykułem Erwina Hufnagela na temat stosunku W. Dilthey’a do hermeneutyki F.D.E. Schleiermachersa. W tym samym numerze znaleźć można fragment studium *Fenomenologiczna hermeneutyka i język samych rzeczy*, które zostanie opublikowane w pracy *Metafizyka i hermeneutyka*; jego autor, Željko Pavić, koncentruje się na prepojęciu fenomenologii w filozofii E. Husserla, starając się zrozumieć jego koncepcję języka. Zamyka wreszcie 1. dział w ostatnim numerze „Scopusa” bardzo krótki tekst Any Pažanin *Etyka i ekologia*, przygotowany na seminarium socjologiczne Studium Kroatystycznego. Autorka ustosunkowuje się w nim do trzech artykułów — R. Spaemanna, J.A. Passmore’a i D. Birnbachera, zamieszczonych w tomie *Ökologie und Ethik* (Stuttgart 1980).

Dział 2., zatytułowany *Przekłady*, zawiera tłumaczenia, głównie klasyków filozofii; są to zazwyczaj teksty krótkie, reprezentujące też najróżniejsze gatunki i stanowiące ważne uzupełnienie luki w przekładach literatury filozoficznej. W czterech kolejnych numerach „Scopusa” ukazały się następujące przekłady: artykuł J.W. Goethego *Plato als Mitgenosse einer christlichen Offenbarung* (z 1796 r.), trzy eseje G. Marcela *De Pascal a Kierkegaard*, *De Kierkegaard a Nietzsche et a Heidegger* i *De Heidegger a Sartre* (opublikowane w książce *L’homme problematique*, Paryż 1955), *Das „älteste Systemprogramm des deutschen Idealismus”* — rękopis, którego autorstwo przypisuje się Schellingowi bądź Heglowi, tekst F. Hölderlina zatytułowany *Urteil und Sein*, krótki wybór fragmentów prac Schlegla z książki *Kritische und theoretische Schriften* (Stuttgart 1978), dwa teksty ze spuścizny W. Dilthey’a *Grundgedanke meiner Philosophie* i *Der Fortgang über Kant*, list M. Heideggera do Elisabeth Husserl, autopoortret K. Jaspersa z książki *Karl Jaspers Today. Philosophy at the Threshold of the Future* (Washington D.C. 1988), artykuł B. Russella *Logical Positivism* z 1950 r., zaczerpnięty z wyboru krótszych tekstów na temat logiki, matematyki i teorii poznania, wykład Stephena Hawkinga *Is the End in Sight for Theoretical Physics?*, dialog Platona *Hippiasz Mniejszy*, artykuł Hansa-Georga Gadamera *Die*

Universalität des hermeneutischen Problems, artykuł Karla R. Poppera *Die erkenntnistheoretische Position der Evolutionären Erkenntnistheorie* z 1986 r., zamieszczony w zbiorze tekstów na temat poznania, historii i polityki (Monachium-Zurych 1994).

Rozmowy z wybitnymi postaciami świata nauki są niewątpliwie bardzo ciekawym dopełnieniem treści chorwackiego czasopisma. W 1. numerze redaktorzy „Scopusa” rozmawiają z dr. Erwinem Hufnagel, profesorem uniwersytetu w Moguncji, który w Zagrzebiu gościł z wykładem na temat hermeneutyki W. Dilthey’a, przedstawił też 1. numer nowego międzynarodowego czasopisma „Studia hermeneutica”. Uczony niemiecki mówi m.in. o obszarze zainteresowań hermeneutyki, o zasadności żądań wysuwanych wobec jej uniwersalności, pomocy, jakiej udziela ta dyscyplina w wyjaśnianiu podstawowych problemów filozofii, o przyszłości hermeneutyki i jej miejscu w spuściznie Heideggera, a także o zbieżnych punktach w myśleniu Heideggera i Dilthey’a oraz o możliwościach wzajemnego przenikania hermeneutyki i pedagogiki, wreszcie kurtuazyjnie przedstawia swoje wrażenia na temat chorwackiej „sceny filozoficznej”. Numer 2. „Scopusa” przynosi rozmowę z profesorem uniwersytetu w Zagrzebiu, Ante Pažaninem, który w ramach Studium Kroatystycznego wykładu historię filozofii i filozofię praktyczną. Rozmówców prof. Pažanina interesuje przede wszystkim jego zdanie na temat specyfiki filozofii praktycznej, zwłaszcza w odniesieniu do tradycyjnej etyki, a także filozoficznych oraz politycznych norm antyku i ich ewentualnej miarodajności w czasach współczesnych. W dalszej części rozmowy chorwacki uczony ukazuje możliwości „spotkania” filozofii praktycznej i filozofii egzystencji Heideggera, a następnie związki praktycznej filozofii i hermeneutyki oraz relacje między filozofią i wiedzą w dzisiejszym świecie. Kolejnym gościem „Scopusa” był Peter Kampits, profesor filozofii uniwersytetu w Wiedniu, autor książek o Sartrze, Camusie, Wittgensteinie, Kiele Wiedeńskim i filozofii austriackiej. Jego pobyt w Zagrzebiu był związany z międzynarodowym sympozjum „Fragen des Verstehens Heute”, które odbyło się w Zadarze. Peter Kampits najpierw udzielił odpowiedzi na pytania dotyczące związków Wittgensteina i Heideggera, później zaś mówił o głównych problemach stojących przed etyką medycyny i o rozumieniu pojęcia „filozofia środkowoeuropejska”. W ostatnim numerze chorwackiego czasopisma do rozmowy zaproszono Željka Loparicia, absolwenta studiów literaturoznawczych w Zagrzebiu i filozoficznych w Louvain, od 1968 r. przebywającego w Brazylii, autora m.in. przetłumaczonej w Chorwacji książki *Oskarżony Heidegger*. Heidegger więc, a właściwie jego rola w rozwoju współczesnej filozofii, stał się punktem wyjścia całej rozmowy. W jej dalszej części Loparic mówił o powrocie do podstaw europejskiej filozofii klasycznej, to znaczy przede wszystkim do Kanta, i o związkach łączących Kanta i Heideggera, a także o współczesnych interpretacjach dzieł Kanta. Większa część rozmowy poświęcona była jednak Heideggerowi, którego filozofia jest głównym źródłem inspiracji w pracy naukowej Loparicia, rozmówcy skoncentrowali się więc na zagadnieniu

wzajemnych relacji między polityką a filozofią w dziele Heideggera, a następnie na kwestii etyki i nierozzerwalnie związanych ze sobą problemach poznania i zła. Rozmowę zakończyło pytanie o chorwacką filozofię widzianą z perspektywy innego kontynentu, o najciekawsze tendencje we współczesnej filozofii i o przyszłość filozofii oraz kultury Zachodu.

Dział poświęcony recenzjom obejmuje w każdym numerze „Scopusa” 2–3 pozycje książkowe. Są to zawsze prace naukowe bądź popularno-naukowe autorów rodzimych, które ukazały się w ostatnim czasie i, co charakterystyczne, wszystkie w stolicy kraju. Wyjątek od tej reguły stanowi recenzja pięciu numerów czasopisma „Čemu” („Dlaczego”) studentów filozofii Wydziału Filozoficznego uniwersytetu w Zagrzebiu oraz dramatu poetyckiego Ljerki Schiffler *Twarzą w stronę gwiazd*, którego głównymi bohaterami są chorwacki filozof Frane Petrić (1544–95) i włoski poeta Torquato Tasso (utwór ten został wydany w Splicie). Dla porządku należy wymienić recenzowane książki: Zlatko Posavac, *Filozoficzne rękopisy we franciszkańskich klasztorach Sławonii* (Zagrzeb 1993), Zdravko Radman, *Metafory i mechanizmy myślenia* (Zagrzeb 1996), Ivan Macan, *Teoria znaczenia Wittgensteina* (Zagrzeb 1996), Andrej Ule, *Nauka i realizm* (Zagrzeb 1995), Branimir Lukšić, *Prawo i etyka* (Zagrzeb 1995), Vjekoslav Mikecin, *Sztuka i świat historyczny* (Zagrzeb 1995), Nikola Skledar, *Egzystencja człowieka* (Zagrzeb 1996), Sanja Roić, *Filozof w zwierciadle* (Zagrzeb 1996) — o włoskim filozofie G. Vico.

W dziale ostatnim, zatytułowanym *Wydarzenia*, znaleźć można omówienia trojkiego rodzaju. Są to wykłady, sympozja naukowe bądź promocje książek. Do tych pierwszych należy wykład Jure Zovka *Heideggerowska interpretacja Platona* (nr 1), Erwina Hufnagela *Struktura uniwersytetu niemieckiego i rola filozofii* (nr 1), Wilhelma Vossenkuhla — dziekana Wydziału Filozoficznego uniwersytetu w Monachium — *Kants Kritik der Urteilstkraft* oraz *Die Macht des Bösen* (nr 1), Williama L. McBride’a — z uniwersytetu West Lafayette w Illinois — *Sartre and Kierkegaard* (nr 2), Helmutha Schneidera — dyrektora archiwum Hegla i profesora uniwersytetu w Bochum — *Hegels Ästhetik — Metaphysik und Ende der Kunst* (nr 4). Na łamach „Scopusa” zostały też odnotowane ważne wydarzenia życia naukowego nie tylko uniwersytetu, lecz także innych instytucji naukowych. W 1. numerze można przeczytać omówienie międzynarodowej konferencji „Przemoc, płęć, wojna: aspekty społeczne i kulturowe”, zorganizowanej przez Instytut Społecznych Badań Stosowanych uniwersytetu w Zagrzebiu i Ośrodek Studiów Sławistycznych i Środkowoeuropejskich kalifornijskiego uniwersytetu w Berkeley (Zagrzeb, październik 1995). W 3. numerze omówiono międzynarodowe sympozjum filozoficzne „Dni Frana Petricia” (Cres, lipiec 1996), którego organizatorem było Chorwackie Towarzystwo Filozoficzne, a także międzynarodowe warsztaty filozoficzne „Philosophie des Idealismus II: System und Geschichte in Schellings Denken” (Dubrownik, sierpień 1996), wreszcie międzynarodowe sympozjum filozoficzne „Fragen des Verstehens Heute” (Zadar, wrzesień 1996). Numer 4.

zawiera sprawozdanie z sympozjum zorganizowanego z okazji 400. rocznicy urodzin Kartezjusza i 20. rocznicy śmierci Heideggera „Kartezjusz. Koniec czy początek czasów Heideggera?”, które odbyło się w listopadzie 1996 r. w Zagrzebiu. Ciekawą formą prezentacji wydarzeń życia naukowego wydaje się omawianie promocji książek, gdyż jest to okazja nie tylko do ich przedstawienia, lecz także do zreferowania dyskusji, w której biorą udział wybitni intelektualiści. I tak z 2. numeru „Scopusa” jego czytelnicy mogą dowiedzieć się, jak wyglądała promocja książek Zdenka Zemana *Umysł i natura*, Vjekoslava Mikecina *Sztuka i świat historyczny* oraz pracy zbiorowej *Chorwacka tradycja politologiczna*. W 4. numerze omówiono natomiast promocję książki Pavla Vuk-Pavlovicia *Filozofia wychowania*.

„Scopus”, kwartalnik filozoficzny studentów Studium Kroatystycznego uniwersytetu w Zagrzebiu, wydaje się bardzo ciekawą i pożyteczną inicjatywą środowiska studenckiego, na jego łamach studenci mogą publikować swoje teksty, co stanowi formę promocji i zachęty do podjęcia samodzielnej pracy naukowej; jest też „Scopus” ważnym źródłem informacji o nowościach wydawniczych i życiu naukowym środowiska filozoficznego w Chorwacji.

Recenzowała Joanna Pomorska

Andrzej Szahaj, *Ironia i miłość. Neopragmatyzm Richarda Rorty'ego w kontekście sporu o postmodernizm*, Wydawnictwo Leopoldinum, Wrocław 1996, 255 s.
Postmodernizm a filozofia. Wybór tekstów, pod redakcją Stanisława Czerniaka i Andrzeja Szahaja, IFiS PAN, Warszawa 1996, 410 s.

Tożsamość błazna

„Widmo postmodernizmu krąży po współczesnej myśli humanistycznej”¹ — tak Andrzej Szahaj rozpoczyna wstęp do omawianego tu wyboru tekstów *Postmodernizm a filozofia*. To, iż owo widmo pojawia się w humanistyce, nie jest, jak sędzę, najistotniejszym problemem. Dużo ważniejszy jest fakt, iż zatacza coraz szersze kręgi. Postmodernizm programowo przekracza uświęcone tradycją granice między dyscyplinami i zaczyna znaczyć w różnych kontekstach.

Przypomnijmy, wszystko zaczęło się w ramach sztuki — zaczęło się od jej pocucia wyczerpania. Nowej modzie pierwsza poddała się architektura. Od tego

¹ A. Szahaj, *Buć się postmodernizmu?*, w: *Postmodernizm a filozofia. Wybór tekstów*, S. Czerniak i A. Szahaj (red.), Warszawa 1996, s. 7.